

Sosyoloji Derneği, Türkiye

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi

Cilt: 14 Sayı: 1 - Bahar 2011

Sociological Association, Turkey

Journal of Sociological Research

Vol.: 14 Nr.: 1 - Spring 2011

.....

Türkiye'deki Milliyetçilik Söylemleriyle
Kıyaslamalı Olarak Erol Güngör'n Sosyolojik
Milliyetçilik Anlayışı

Ercan BALCI

TÜRKİYE’DEKİ MİLLİYETÇİLİK SÖYLEMLERİYLE KİYASLAMALI OLARAK EROL GÜNGÖR’ÜN SOSYOLOJİK MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Ercan BALCI *

ÖZ

Bu çalışmada, Erol Güngör’ün milliyetçilik anlayışı incelenmektedir. Çalışmada milliyetçilik kuramları içinde Erol Güngör’ün geliştirdiği milliyetçilik anlayışının nereye oturduğu tartışılmakta ve Güngör’ün kültür eksenli sosyolojik milliyetçilik anlayışı irdelenmektedir. Güngör’ün milliyetçilik anlayışının kuramsal temellerinin yanı sıra, bu anlayışın Türkiye’deki farklı milliyetçilik söylemleri (resmi, Anadoluçu, Türkçü, ulusalcı vb) ile ilişkisi de ele alınmaktadır.

Çalışmada Güngör’ün milliyetçilik anlayışının odağında bulunan kültür olgusuna vurgu yapılmaktadır. Güngör’ün, biyolojik, etnik ve ırksal vurguları görece olarak daha geri planda tutarken, tarih boyunca güçlü, kapsayıcı ve homojen olduğunu kabul ettiği Türk kültürünü hangi gerekçelerle ön plana çıkardığı tartışılmaktadır. Güngör’ün temel unsur olarak gördüğü kültürel birliktelik olgusu tarihsel bir perspektifle değerlendirilmektedir. Yazarın Türk kültürü ve sosyal yapısı hakkındaki görüşleri ile Ziya Gökalp ve takipçilerinin benzer konulardaki görüşleri de karşılaştırılmakta ve Güngör’ün milliyetçilik anlayışının özgün yönleri ön plana çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erol Güngör, Türk Kültürü, Kültür Değişimleri, Türk Milliyetçiliği, Kültürel Milliyetçilik, Milliyetçilik Söylemleri

EROL GÜNGÖR'S UNDERSTANDING OF SOCIOLOGICAL NATIONALISM COMPARING WITH DISCOURSES OF NATIONALISM IN TURKEY

ABSTRACT

In this study Erol GÜngör's understanding of nationalism is scrutinized. Within this study, where, the understanding of nationalism in theories of nationalism developed by Erol GÜngör, has been placed, is discussed and GÜngör's culture oriented understanding of sociological nationalism is studied. Besides theoretical basics of GÜngör's understanding of nationalism; relevance of this understanding with different discourses of nationalism (official, Anatolian, Turkist, nationalist) in Turkey is also tackled.

In the study, fact of culture which is in the focus of GÜngör's understanding of nationalism is underscored. While GÜngör keeps biological, ethnical and racial emphasises relatively yet in the background; with which facts he featured the Turkish culture that he had accepted as powerful, inclusive and homogenous throughout history is discussed. Fact of cultural unity which GÜngör sees as a fundamental element is assessed with a historical perspective. Views of the author about the Turkish culture and social structure are compared with the views of Ziya Gökalp and his followers about similar issues and unique aspects of GÜngör's understanding of nationalism is featured.

Keywords: Erol GÜngör, Turkish Culture, Cultural Changes, Turkish Nationalism, Cultural Nationalism, Discourses of Nationalism

GİRİŞ

Erol Güngör, etkisi günümüze kadar süren ve fikirleri pek çok yazar, düşünür ve siyasetçiyi etkileyen Ziya Gökalp’in düşünce çizgisinin takipçilerinden biridir. Yayımlanmış yazı ve kitaplarının başlıklarına da yansıdığı üzere düşünsel üretiminin odağında milliyetçilik, Türk kültürü, kültür değişimleri, Batılılaşma gibi konular yer almaktadır. Gerek imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde, gerek temas kurulması kaçınılmazlaşan Batı kültürüyle etkileşim ve buna paralel gelişen modernleşme süreçlerinin getirdiği sorunlar karşısında, Türk toplumunun ve milliyetçilerinin nasıl bir yol tutmaları gerektiğine ilişkin kapsamlı ve ayrıntılı çözümler yapmış ve reçeteler önermiştir.

Erol Güngör’ün, kendi ifadesiyle Türkiye’nin kültürü ve sosyal yapısı üzerinde temellenmiş milliyetçilik anlayışının çerçevesi, Ziya Gökalp ve onun fikirleri üzerinden hareket eden Mümtaz Turhan tarafından oluşturulmuştur. Ancak Güngör, iki fikir adamının bazı görüşlerini eleştirmiş, bazılarını da tamamen reddetmiştir. Özellikle Gökalp’e ilgisi, onun fikirlerini tamamıyla doğru bulmasından değil, “Türk kültürünü yanlış anlayanların en kaliteli örneği” (Güngör, 1997a: 73) olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Erol Güngör’ün milliyetçilik yorumunu daha iyi anlamaya zemin hazırlayacağı düşüncesiyle, milliyetçilik kuramlarına kısaca değinmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Böyle bir değinme, çalışma konumuzun öznesi olan Erol Güngör’ün milliyetçilik olgusuna hangi pencereden baktığını tespit etmemize de imkân sağlayabilir.

Milliyetçilik Kuramları İçinde Erol Güngör’ün Yeri

İlk kez Jonathan Gottfried Herder tarafından 1770’lerin sonlarında kullanılan milliyetçilik (nationalismus) sözcüğünün (Blanning, 2003: 259) bir toplumsal ya da siyasal hareket olarak hangi tarihte doğduğuna dair görüş birliği olmamakla birlikte, gelişim sürecinin modern devlet ve halk egemenliğiyle yakından ilişkili olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Aydın, 1993; Oran, 1999). Ancak millet ve milliyetçiliği günümüzden birkaç yüzyıl öncesine dayandıran modernist kuramlarla açıklanamayacak kadar eski, sürekli ve doğal olduğunu öneren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu nedenle Fransız Devrimi’yle evrenselleştiği kabul edilen (Aydın, 1993: 63) milliyetçiliğe ilişkin modernist yaklaşımlara ağırlık verilme suretiyle,

konuya ilişkin belli başlı yaklaşımlar ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Farklı formlardaki milliyetçilik akımlarını ve üzerinde belli ölçülerde uzlaşılan kuramsal görüşleri kategorize eden Özkırmı (1999), bu çerçevede üç temel yaklaşımı sıralamaktadır: İlki, milliyetçilik akımının ortaya çıktığı dönemden önce de milletlerin bulunduğunu öne süren ilkçi yaklaşım. İkincisi, milletlerin milliyetçilik akımı ortaya çıktıktan sonra inşa edildiğini kabul eden modernist yaklaşım. Sonuncusu ise her iki yaklaşımı birleştiren etno-sembolcü yaklaşımdır.

İlkçilik (primordialism), bir milliyetçi kuram olmaktan çok, milletleri doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak gören bir bakış açısıdır (Aydın, 1993: 105; Özkırmı, 1999: 75). Bu bakış açısında üç şekil öne çıkmaktadır. Biri, milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu ve günümüze kadar ciddi herhangi bir değişim geçirmediğini öne süren eskilci önermedir. Belli ölçülerde biçimsel değişimler gözlense bile milli özün değişmediği varsayılır. İkincisi, milletlerin geniş ölçekli aileler olduğunu, etnik bağlılıkların kökenini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arayan sosyo-biyolojik biçimdir. Üçüncüsü ise, etnik bağlılıklarda inancı ön plana çıkaran kültürel ilkçi biçimdir (Özkırmı, 1999: 86).

Primordialist yaklaşımların karşıtı olarak temellendirilen modernist yaklaşımı (Aydın, 1993: 105) benimseyen kuramcılar, milliyetçiliğin modern döneme ait olduğu iddiasını öne çıkarmaktadır. Özellikle merkezi devletlerin kurulması, kapitalizm, sanayileşme, kentleşme ve laikleşme gibi sosyo-ekonomik ve politik değişim ve dönüşümlerin beraberinde milliyetçiliği getirdiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla milletlerin tarihinin son birkaç yüzyıla dayandığı, daha önceki çağlarda, milliyetçiliğin sosyolojik bir gerçekliğe dönüşme koşullarının bulunmadığı öne sürülmektedir (Özkırmı, 1999: 98).

Modernist yaklaşımı benimseyenler arasında T. Nairn, M. Hechter, J. Breuilly, E. Hobsbawm, E. Gellner ve B. Anderson sıralanabilir. Milliyetçilik çağına gelmeden milletlerden söz edilemeyeceğini söyleyen Gellner (1983: 56-57), milliyetçiliği yüksek bir kültürün daha önce çeşitli alt kültürlerle sahip bir topluma empoze edilmesi olarak görmektedir. Böyle bakıldığında, milletler milliyetçiliği değil, milliyetçiliğin milletleri doğurduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Milliyetçiliğini 18. yüzyıl sonlarına doğru, birbiriyle ilişkisi olmayan tarihsel süreçlerin kesiştiği bir dönemde ortaya çıktığını söyleyen Anderson (1995: 19), milliyetçiliği “modern kalkınma tarihinin patolojisi” olarak niteler ve bunun tedavisinin mümkün olmadığını ekler. Anderson ulusu, birbirleri hakkında hiçbir şey duymamış bireylerin toplamından ibaret, “hayal edilmiş bir siyasal topluluk” olarak tanımlar.

Yaygın kabul gören ve günümüzdeki akımlarla güçlü bağları olduğu varsayılan modernist milliyetçilik kategorisine yerleştirilen hareketlere ana hatlarıyla değinmekte yarar görülmektedir. Modernist kuramcılara göre Fransa ve İngiltere’de vücut bularak yayılan Batı Avrupa tipi milliyetçilik akımı, uzun bir tarihsel süreç üzerine inşa edilmiş, içsel dinamiklerle şekillenmiş ve farklı akımlardan etkilenmemiştir. Ortaçağdaki üretim ve siyasal örgütlenme modelinin çözülmesini takip eden süreçte siyasal otorite feodal beylerden merkezi nitelikteki güçlü krallıklara geçmiş, kralların siyasal otoritesi altındaki yerlerde ticaret gelişmiş ve burjuva sınıfı palazlanmaya başlamıştır. İletişim ve ulaşım olanaklarının ilerletilmesi sayesinde aynı guruba mensup olma duygusu hisseden nüfus içinde zamanla ulus olma bilinci gelişmiştir (Oran, 1999: 33).

Bu sürecin yeni siyasal organizasyonu olarak beliren “ulus devlet” tipi güçlü yapının mutlakıyetçi karakteri, burjuvazinin desteğiyle gerçekleşen Fransız Devrimi’yle birlikte yerini meşrutiyet ve cumhuriyet rejimlerine terk etmiştir. “Toplumsal” karakteri öne çıkan İngiliz Devriminden farklı olarak “siyasal” niteliği baskın olan Fransız Devrimi, siyasal otoriteyi ulusun egemenliğe dayandırmış ve bu dönüşümün ideolojik ve felsefi temellerini yetkinlikle oluşturmuştur (Aydın, 1993: 62-63). Ulus devletin ideolojisi olarak ortaya çıkan Fransa’daki milliyetçilik anlayışı “eşit hak ve ödevleri haiz yurttaşların aynı ‘uygarlığın’ bir parçası oldukları bilincine” dayanmakta ve dil, mezhep, tarikat, etnisite gibi öğeleri ikincil düzeye geriletmektedir (Aydın, 1993: 64).

Fransa’dan başka İngiltere ve İsviçre gibi ülkelerde de zemin bulan Batı Avrupa tipi milliyetçilik hareketine reaksiyon gibi gelişen Orta ve Doğu Avrupa tipi modernist milliyetçilik formu, Almanya’da zemin bulmuştur. Bu milliyetçilik formunun ideolojik temelleri Gottfried von Herder tarafından atılmıştır. Herder ve takipçileri, halkların kendi ruhlarını korumaları

nispetinde siyasal milliyetçiliğe geçilebileceği düşüncesini Almanya'da yaygınlaştırmıştır (Aydın, 1993: 65).

Fransa ve İngiltere'den farklı olarak Almanya'da merkezi bir hükümetin bulunmayışı, bu ülkede ulusal birliğin kurulmasını güçleştirmiştir. Birliğin kurulması sürecinde güçlü bir devletin varlığına umut bağlayan Alman toprak burjuvazi, bireysel haklar yerine güçlü bir devletin ekonomik alana müdahalesine vurgu yapmıştır. Köklü bir geleneğe sahip Alman bürokrasisi, ulus devlet çatısı altında ulusal birliği temin etmek amacıyla devlet yapısında, toplumsal düzende ve ekonomik sistemde köklü değişiklikler yapmış ve ulusal burjuvazinin güçlenmesine zemin oluşturmuştur. Fransız milliyetçiliğinin yarattığı dış tehdidin de etkisiyle birleşme eğilimi gösteren federal yapılar içinde bir toplumsal hareket olarak "kültür" temelli bir milliyetçilik anlayışı doğmuştur. Bu milliyetçilik anlayışının idealize ettiği ulus, Herder tarafından tarif edilen ve Hegel ile diğer romantik felsefeciler tarafından resmedilen ulus anlayışına tekabül etmektedir. Buna göre, Tanrı tarafından birbirinden belli nitelikleri sayesinde ayrılmış bulunan ulusların saf ve dokunulmaz özelliklerini korumalarının çaresi olarak ayrı devletler içinde yaşamaları gösterilmiştir (Aydın, 1993: 65).

Milliyetçiliğin bu iki temel formu, 19. ve 20. yüzyıllarda çok farklı karakterler kazanmış ve bağımsız ulus devletlerin oluşumuna öncülük etmiştir. Anti-kolonyal milliyetçilik, solcu milliyetçilik gibi çeşitli isimlerle anılan milliyetçilik akımları, Türkiye'de Atatürk milliyetçiliği olarak vücut bulmuştur. Milliyetçiliğin özgün formu olan Batı Avrupa'da önce "ulus" olgusu somutlaşmış, milliyetçilik ise bir ideoloji olarak ulus devlet yapılarının güçlenmesi yönünde işlev görmüştü. Oysa takip eden süreçte milliyetçilik ideolojisinin artık ulus oluşumunu beklemediği, hatta ulusun inşa edilmesinin öncülü olarak zemin bulduğu gözlenmiştir.

Tarihsel gelişimi özetlenen modernist milliyetçilik yorumunu ilkçi milliyetçilikle sentezleyerek bir orta yol bulmaya çalışan J. Armstrong, A. Smith ve J. Hutchinson gibi yazarlar ise, etno-sembolist olarak nitelenen yeni bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Etno-sembolistlerin yaklaşımı, modernizm eleştirisinden yola çıkılarak geliştirilmiştir.

Bu yaklaşımın taraftarlarına göre milletlerin gelişim süreçleri geniş bir zaman dilimi içinde ele alınmalıdır. Günümüzün milletleri, modern öncesi dönemin etnik toplulukları

Türkiye’deki Milliyetçilik Söylemleriyle Kıyaslamalı Olarak Erol GÜNGÖR’ün sosyolojik Milliyetçilik anlayışı
oldukları için modern milletlerin doğuşunu, etnik geçmişlerini dikkate almadan açıklamak mümkün değildir. Milletler ile etnik yapılar, gelişmişlik düzeyleri bakımından farklılık gösterir (Özkırımlı, 1999:195). Dolayısıyla etnik guruplar, modern çağda bir yapısal dönüşüm geçirmişler ve mevcut durumlarını kazanmışlardır.

Smith (1994: 8) Milli Kimlik isimli çalışmasında milliyetçiliğin “çok boyutlu bir kavram olan milli kimlik ile yakından ilişkilendirilmesi ve belirli, özel bir dil, hissiyat ve sembolizmi içerecek şekilde genişletilmesi” gerektiğini söyler. Smith bunun sosyolojik bir yaklaşımla, öncelikle modern milletlerin modernlik öncesi geçmişlerini kavramamız; milli kimlik ile milliyetçiliği, etnik kimlik ve toplulukla ilişkilendirmemiz gerektiğini söyler.

Görüldüğü üzere milliyetçiliğe ilişkin kuramsal yaklaşımlar arasında taban tabana zıtlıklar bulunduğu gibi, uzlaşmaz görünen yaklaşımları aynı potada birleştiren görüşler de bulunmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Türkiye’de kimi zaman kökleri binlerce yıllık geçmişe dayandırılarak kutsanan ırk, millet ve devlet anlayışına, kimi zaman dil, din gibi ortak kültür unsurlarına ve bazen de ırk ve kültür ortaklığı aramaksızın Anadolu coğrafyasında hüküm sürmüş bütün medeniyetleri sahiplenen çeşitli milliyetçilik yorumlarına bakıldığında, önemli bir bölümünün modernist yaklaşımdan uzak, ilkçi bir anlayışla kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Karakter itibarıyla Oran (1999)’ın az gelişmiş ülke milliyetçiliği kategorisine yerleştirdiği ve ulus-devlet inşa sürecinin ideolojisi olarak geliştiğini söylediği Atatürk milliyetçiliği bile, kendi modernist karakteristiğine rağmen Türk milletinin kökenlerini tarih öncesi çağlara dek götürerek modernist kuramdan uzaklaşmaktadır. Bu bakış açısıyla yorumlandığında, Türk milletinin binlerce yıllık bir kültür ve tarihe sahip olduğunu savlaması hasebiyle Güngör’ün milliyetçilik söyleminin modernist ve etno-sembolist yaklaşımlardan ziyade “ilkçi” olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

İlkçi milliyetçilik yorumlarının kendi içinde milletin özünü genetik özgünlüklerde arayan sosyo-biyolojik ilkçiler ile kültürde arayan kültürel ilkçiler şeklinde ayrıştığı dikkate alındığında, Erol Güngör’ün “kültürel ilkçi” sınıflamasına daha yakın bulunduğunu söylemek isabetli olacaktır. Çünkü Güngör Türk milletinin homojen kültürel ve sosyal dokusundan, onu en baştan itibaren diğer milletlerden üstün ve farklı kılan özelliklerin varlığından şüphe

duymamaktadır. Bu nedenle modernist yaklaşımlar ile Güngör'ün anlayışı arasında uzlaşmaz farklılıklar bulunmaktadır.

Erol Güngör milliyetçiliği Türk milletinin kendine özgü, diğer milletlerden ayırıcı bir kültüre sahip olduğu kabulünden yola çıkmaktadır. Tarih boyunca Türk milletini bir arada tutan temel ve can alıcı faktör, Türklerin kendi öz niteliklerinden kaynaklanan hasletler ile daha sonra tanıştıkları İslam'ın verdiği katkıyla zenginleşip kökleşen Türk kültürüdür.

Güngör'e göre tarih boyunca pek çok badire atlatmış Türk milleti ve Türk kültürü özellikle Batılılaşma sürecinde büyük bir meydan okumayla karşılaşmıştır. Bu süreçte Türk kültürünün yara almaması, diğer kültürlerle teması esnasında erozyona uğramaması, teknolojinin beraberinde getirdiği modern yaşam tarzına içkin değerler sistemiyle baş edebilmesi için ayrıntılı analizler yapmıştır. Güngör'ü özgün kılan yön, önüne geçilmesi mümkün olmayan süreçlerin kabulünde milli değerlerin göreceği hasarı minimal düzeyde tutmak konusunda orijinal fikirler geliştirmiş olmasında yatmaktadır. Bu bağlamda Güngör'ün Batılılaşma, din, devlet, dil, medeniyet gibi konularda nasıl bir pozisyon aldığına bakmadan önce, yazarın hayatına ve sosyal meselelere bakış açısına göz atmakta yarar görülmektedir.

Hayatı ve Sosyolojik Bakışı

Erol Güngör, 1939'da Kırşehir'de doğmuş, ilk ve orta öğrenimini de burada tamamlamıştır. Üniversite öğrenimine önce İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nde başlar ancak Prof. Dr. Mümtaz Turhan'la tanıştıktan sonra Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kayıt yaptırır. 1961'de Prof. Dr. Mümtaz Turhan'a Tecrübi Psikoloji kürsüsünde asistan olur. 1965 yılında psikoloji doktoru olan Güngör, 1966-68 yılları arasında ABD Colorado Üniversitesine Bağlı Institute of Behavioral Science'da çeşitli konularda araştırmalar yapar. 1971 'de doçent ve 1978'de profesör olur.

1982 yılına kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyal psikoloji dersi veren Güngör, aynı yılın Temmuz ayında Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne atanır. Güngör, bu görevde bir yılını tamamlayamadan, 24 Nisan 1983 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucunda hayatını kaybeder.

Türkiye’deki Milliyetçilik Söylemleriyle Kıyaslamalı Olarak Erol GÜNGÖR’ün sosyolojik Milliyetçilik anlayışı eleştirdiği yazılarıyla dikkat çekti. Daha sonra Türk milliyetçiliğinin kültür temellerini ve halktan kopuk aydınları ele aldığı yazılarını Töre Dergisi’nde yayımladı. Türk Edebiyatı Dergisi’nde tarih romancılığının şartlarını değerlendiren yazılar yazdı. 1975’te Ortadoğu Gazetesi’nin başyazarı olarak siyasi gelişmeleri değerlendirmeye başlamış ve 1980’den itibaren de Yeni Düşünce, Doğuş, Hamle gibi milliyetçi dergilere yazılar göndermeye başlamıştır (Ercilasun, 1999: 472-73).

Güngör’ün yukarıda sıralanan yayın organlarındaki yazılarının büyük bölümü derlenerek basılmış durumdadır. Töre Dergisi’ndeki yazılarının çoğunluğu *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ortadoğu ve Millet Gazeteleri’nde yazdığı yazılar da büyük ölçüde *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* isimli kitabında toplanmıştır. Bunların dışında *İslamın Bugünkü Meseleleri, Dünden Bugünden, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Tarihte Türkler, İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ahlak Psikolojisi ve Ahlak* isimli kitaplar, yayınlanmış eserleri arasında yer almaktadır. Güngör ayrıca, P. Hazard’ın Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme ve R. B. Downs’ın Dünyayı Değiştiren Kitaplar isimli eserlerini Türkçe’ye çevirmiştir.

Entelektüel üretim anlamında kısır bir dönem yaşayan Türk milliyetçiliğine yayımladığı eserler, yaptığı yorum ve analizlerle soluk aldırıldığı sıklıkla ifade edilen Erol Güngör’ün entelektüel açıdan en belirgin yönü, Batı sosyal bilimlerine açık olmasıdır (Kayalı, 2010). Çalışmalarında yer verdiği görüş ve değerlendirmelerini kuramsal bir zemine oturtmaya, kendi görüşleriyle bilimsel bulgular arasında tutarlı bağlar kurmaya özen göstermektedir. Bireysel değerlendirmeleri öncesinde problemi tanımlamakta, söz konusu probleme nasıl bakılması gerektiğine ilişkin sosyolojik yaklaşımları sıralamakta ve bu çerçeveyi somut olaya uygulamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım bütün çalışmalarına yansımamış olsa bile, bu yönde bir kaygı ve hassasiyet taşıdığı açıkça gözlenmektedir.

Sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji gibi sosyal bilim kollarına hakim olmasının yanında, Türk tarih ve kültürüne vukfiyeti ve geniş bir İslami bilgiye sahip olması, Güngör’ün Türk toplumuna ilişkin analizlerine derinlik katmış ve kendi milliyetçilik yorumunun kültürel ve toplumsal temellerine yönelik dayanaklar geliştirmesini kolaylaştırmıştır. Kılınç (akt. Serim, 2000: 65), Güngör’ün bu yönünü şöyle tarif etmektedir: “Onun yaptığı asıl iş, meselelere

bakışta hazmedilmiş bilgi, iyi kavranmış bir sosyal ilim metodu, sağlam bir tahlil ve terkip, bütün bunlara dayalı bir yorum...”. Söz konusu sosyal bilim anlayış ve perspektifi, bu aşamada yer verilecek olan Güngör’n milliyetçilik yorumunu da ŐekillendirmiŐtir.

Eserlerinin tümünü Soğuk SavaŐ döneminde ve ağırlıklı olarak Marksistlere cevap verme kaygısıyla hazırlayan Güngör’n siyasal düzlemde derin çıkmazlarla karŐılaŐtıĐı belirtilmektedir (Algan, 3). YetmiŐli yıllarda bir MHP’li olan ve bu partinin yarı-resmi ideologu kabul edilen Güngör, 1970’li yılların ortalarından itibaren entelektüel açıdan İslam kültürü ve siyasal tarihinden daha fazla beslenmeye başlamıştır. Güngör’n bu yönelimi lkc camia tarafından hoş karŐılanmamıŐtır. Özellikle 1970’lerde İslam ve kültür meselelerine yaptığı vurgular nedeniyle “belde silah komünist ve zaman zaman İslamcı avına çıkan MHP tabanı” tarafından ihmal edilen Güngör, 1980’lere doğru MHP ideolojisinden tamamen kopmuŐ, buna karşın yükseliŐe geçen İslami hareketlere de yaklaŐmaktan da kaçınmıŐtır (Algan, 2010: 3).

Güngör’n Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliğine Bakışı

oğunluğu onun düşünce çizgisini benimsemiş yazarlarca kaleme alınan yazıların büyük bölümünde Güngör’n milliyetçilik yorumu hakkında benzer görüşler ifade edilmiştir. Kara (2007: 153)’ya göre Güngör, ideolojik ve doktriner yaklaşımlardan uzak bir kültür milliyetisiydi. Yazgı’ya göre Güngör, millet ve milliyetçilik olgularını duygusal, ideolojik ve dış kaynaklı tanımlardan kurtararak toplumsal zemine oturtmuŐtur:

Erol Güngör Hoca, ...herkes tarafından kabul edilebilecek ilmi usullere dayalı bir milliyetçilik anlayışı getirmiŐti. Milliyetçilik ne kökenleri Fransız bunalımlarına bağlanacak bir özenti, ne FaŐizme, Nazizme benzetilebilecek bir siyasi ideoloji, ne de komplekslerimizden kaynaklanan bir savunma mekanizmasıdır. Milliyetçilik, tarih sahnesinde devamlılık iddiası olan bir toplumun gerçekliğidir (Yazgı, 2008: 1).

Boz’a göre Güngör elitist bir milliyetçilik anlayışı yerine geniş bir toplumsal zemine yaslanan demokratik bir milliyetçilik modeli öngörmüŐtür. “Erol Güngör, halkın içinden, halkı esas alan, kültür öğelerini benimsemektedir. Bu ise temelde dayatmacı jakoben milliyetçilikten ziyade demokratik milliyetçi olduğunu göstermektedir” (Boz 2010: 12).

AnlaŐılacaĐı zere Güngör’n milliyetçilik yorumunun iki yönü belirgindir. Bunlardan

ilki, Batı tandanslı modernist milliyetçilik kuram ve pratiğinin dışında, uzunca bir tarihsel

arka plana dayalı bir milliyetçilik yorumu geliştirmiş olması, ikincisi de milliyetçiliği kültür eksenine oturtmasıdır. Bu genel çerçeve, Güngör’ün milliyetçiliğe nasıl yaklaştığını anlamayı kolaylaştıracaktır.

Erol Güngör (1997b: 78)’e göre milliyetçilik “esas itibarıyla tarih hakkında bir yorum ve bu yoruma bağlı olarak öngörülen pratikler”den ibarettir. Bu tanımı yaparken milliyetçiliğe nasıl yaklaştığını da açıklamaktadır. Güngör (1997c: 141)’e göre milliyetçilik, bir doktrin veya dogmatik bir sistem değil bir kültür hareketidir. Bu nedenle ırkçılığa, halka dayalı bir siyasi hareket olması nedeniyle de otoriter idari sistemlere karşıdır. Güngör (1997a: 23), milliyetçiliğin asıl hedefinin, “geniş kitlelerin iradesine dayanan bağımsız bir siyasi idare (self government) ve bu siyasi birlik içinde milli bir kültür meydana getirmek olmuştur”.

Güngör’e göre milliyetçiler açısından halk ile millet arasında temelde herhangi bir fark bulunmamakta, ancak sosyalistler çeşitli siyasi planlar uğruna bütünlük arz eden milleti etnik ve sınıf farklılıkları esasında bölmeye çalışmaktadır (1997c: 142). Sosyalistlerin millet yerine halk ve halklardan söz etmelerinin gerisinde bu amaç yatmaktadır.

Bir dış mesele olarak ele alındığında milliyetçilik, yerli kültürün yabancı kültüre, bütün sosyal müesseseler de dâhil olmak üzere karşı çıkması şeklinde cereyan etmektedir. Bir iç mesele olarak bakıldığında ise memlekette milli birliğe engel olacak nitelikteki kültürel, iktisadi ve sosyal farklılaşmanın asgariye indirilmesidir. Bu husus dikkat çekicidir, zira “milli birliğe engel olma” şerhi koymuş olsa bile Güngör’ün bir iç mesele olarak milliyetçiliğe atfettiği misyon, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki çeşitlenmeyi gidermektir. Buna karşın milliyetçiliğin kendi içinde çeşitlenme ve çoğulculaşmasına son derece sıcak yaklaşmakta ve bunu teşvik etmektedir. Bu çelişkiye yakından bakabilmek açısından Güngör’ün milliyetçilik ile demokrasi arasında kurduğu ilişkiye bakmak gerekir.

Güngör, halka dayalı bir hareket olması hasebiyle milliyetçiliğin fikir özgürlüğüne azami ölçüde saygı göstermek zorunda olduğunu düşünmektedir. Güngör (1997c: 141), milliyetçilerin tek bir fikir etrafında katı kurullarla toplanmalarını doğru bulmamakta, yeni ve alternatif fikirlerin engellenmesi halinde milliyetçi harekette daha derin bölünmelerin kaçınılmaz olacağına işaret etmektedir. Ona göre milliyetçi düşünce içerisinde hareketin nüanslarını temsil

eden grup ve şahısların bulunması, milliyetçiliğin zaafına değil, gücüne işaret eder. Bu nedenle yeni görüşlere hoşgörölü olunması gerektiğini belirterek bir anlamda “milliyetçilik-içi” bir demokrasi anlayışını öne çıkarmaktadır. Güngör, demokrasi ile milliyetçilik arasında yüzeysel sayılabilecek bir ilişki kurmaktadır. Yazara göre “Milliyetçilik Milli hakimiyet manasına geldiği için demokrasi onun vazgeçilmez bir parçasıdır...” (Güngör, 1996: 477). Bu bakış açısıyla demokrasiyi “milli hakimiyet’e indirgemiş ve onu da milliyetçiliğe tabi kılmış” olmaktadır (Bora, 1999: 127).

Yukarıda da değinildiği üzere Güngör milliyetçiliğe ülke içinde belirebilecek alternatif söylem ve akımlardaki çeşitlenmeyi azaltacak bir reçete olarak bakmaktadır. Buna karşın, milliyetçilik düşüncesinin kendi içinde çeşitlenmesini demokratik bir bakış açısının gereği ve milliyetçiliğin yekpare ve tekçi bir anlayışla yorumlanmasına itiraz etmektedir. Dolayısıyla milliyetçilik dışı alternatif bakış açılarını milli bütünlük açısından risk olarak algılayıp milliyetçilik yönünde bir türdeşleşmeyi methederken, milliyetçilik ortak zemininde mutabık kalmış söylemlerin çeşitlenerek zenginleşmesine bir risk olarak değil, demokrasiye içkin ifade özgürlüğü, çokseslilik ve çeşitlilik ilkelerinin gereği olarak bakmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Güngör’ün milliyetçilik ile demokrasi arasında kurmaya çalıştığı ilişkinin tutarlılıktan uzak, zorlama ve seçici nitelik taşıdığını söylemek mümkün görünmektedir.

Güngör, Türkiye’deki milliyetçilik hareketlerinin tarihini çok eskilere dayandırmaktadır. Ancak modern bir millet olma yolunda rehberlik edecek bir fikir ve inanç sistemi olarak milliyetçiliğin ortaya çıkışını Gökalp’e dayandırmaktadır. Güngör açısından Gökalp ve Turhan’ın diğer milliyetçilerden ayıran temel unsur, her iki yazarın da kendi milliyetçilik anlayışlarının odağına Türk kültürünü koymalarıdır. Ancak milliyetçi yaklaşımların neredeyse tamamının kültür olgusuna değişen ağırlıklarda yer verdikleri bilindiğine göre, Gökalp ve takipçilerinin önemsedikleri kültür formunun ayırt edici özelliğini somutlaştırma ihtiyacı doğmaktadır. Bu çizgideki yazarların tamamı açısından Türk kültürünü bütünleyen, zenginleştiren ve geliştiren temel bileşenlerden biri olarak din vurgusu öne çıkmaktadır. Bu nedenle din konusunun bu söylem içindeki konumuna yakından bakmak gerekir.

Güngör Türk kültürünü ve milli birliğini kuran temel unsurlardan biri olarak İslam

Türkiye’deki Milliyetçilik Söylemleriyle Kıyaslamalı Olarak Erol GÜNGÖR’ün sosyolojik Milliyetçilik anlayışı
dinine dil kadar önem atfetmektedir. Değişik kavimler halinde dağılıp birbirine düşman olma ihtimali bulunan Türkleri bu tehlikeden İslam dini uzaklaştırmıştır. “Bugün dahi din birliği dil birliğinden daha kuvvetli bir rol oynamaktadır” (Güngör, 1997a: 133) sözleri, dine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Din olgusunun Güngör’ün kültür eksenli milliyetçilik yorumu içindeki ağırlığı, bu yorumu diğer milliyetçilik söylemlerinden olduğu gibi, Atatürk milliyetçiliğinden de ayırmaktadır. Güngör’ün milliyetçilik anlayışı ile Atatürk milliyetçiliği arasındaki gerilimin temel hatlarından biri olarak öne çıkan din ve geleneksel değerlere ilişkin tartışmalar, laiklik ekseninde su yüzüne çıkmaktadır. Güngör’e göre Türk kültür ve kimliğinin ana unsurlarından biri olan din ile laiklik arasında uyumsuzluk bulunmamaktadır. Modernizm akımının maddi ilişkileri ön plana çıkarmasıyla birlikte Batı toplumlarında dinin toplumsal alan içindeki etkisi geriletilmek istenmiştir. İnkılâpçılar da benzer bir tutum içerisine girildiğini belirten Güngör, bunun gereksiz bir gayret olduğunu düşünmektedir. Çünkü Türkiye’de İslamın toplumsal hayat üzerindeki etkisi ile Hıristiyanlığın Batı toplumlarındaki etkisi arasında farklılıklar bulunmaktadır. “Türkiye gibi ruhban sınıfına, cemaat teşkilâtına ve varlıklı bir kilise teşkilâtına sahip bulunmayan memleketlerde böyle bir müdahale”nin zaten olamayacağına işaret etmekte ve İslam dini ile laiklik anlayışının uyumluluğu tartışmasının suni ve çeşitli siyasi mülahazaların mahsulü olduğunu düşünmektedir.

Yazara göre, Türkiye’deki laiklik tartışmaları büyük ölçüde dindarlıkları bile şüpheli bazı reformcular tarafından körüklenmektedir. Güngör, ibadet dilinin değişmesi, ezanın Türkçe okunması, camilere sıra ve iskemle konması, cami içinde musiki icrâ edilmesi gibi bir dizi öneriyi gündeme getiren çevrelerin iyi niyetinden kuşku duymaktadır (Güngör, 1997a: 164). Eğer laikliğe aykırı bir yaklaşımdan söz edilecekse, dinin devlete değil, aksine devletin din alanına müdahalesinden söz edilmesi gerektiğini ifade eden Güngör, din alanındaki uygulamaları ve seküler bir milliyetçilik anlayışı yerleştirme çabaları nedeniyle tek parti rejimine eleştiriler yöneltmektedir.

Atatürk’ün öncülük ettiği yeni rejimin sosyal ve kültürel alandaki pek çok uygulamasına mesafeli duran Güngör, Atatürkçülük’e ve Atatürk milliyetçiliğine nasıl yaklaşmaktadır?

Güngör'e göre Atatürkçülük, solcu bir rejimi olan Sovyetler Birliği'nin yarattığı tehdit ile modern ve batıcı değerlere direnç teşkil eden sağcı akımlar karşısında geliştirilmiş konjonktürel, geçici ve işlevsel niteliği öne çıkan bir "ideoloji denemesi"dir (Güngör, 1997a: 18).

"Atatürkçülük denen şey, elli yıllık genç cumhuriyetin yaşama çabasını temsil ediyor. Solun bir ölüm denemesi olması, sağın da başka konularda bir takım endişeler yaratması, Türk devletine şimdilik tek çıkar yol olarak Atatürk milliyetçiliğini bırakmış bulunuyor. Şimdilik diyoruz, çünkü henüz elimizde işlenmiş ve hazırlanmış bir Türk milliyetçiliği görüşü mevcut değildir."

Görüldüğü üzere Güngör nazarında Atatürkçülük geliştirildiği dönem itibarıyla olgun bir alternatif bulunmadığı için, aşırı ideolojik yaklaşımlardan kaçınmak ve çoğulcu demokrasiyi yerleştirmek amacıyla aceleyle geliştirilen ve hafife alınmaması gereken bir dizi tedbirden ibarettir. Bu açıdan Atatürkçülüğü ve Atatürk milliyetçiliğini desteklemekte ve dönemi itibarıyla gerekli bir reçete olarak görmektedir. Buna karşın Atatürkçülük reçetesinin başarısı ve kalıcılığı konusunda olumlu bir kanaate sahip değildir: "Bu tedbirlerin başarılı olması elbette Türkiye için hayırlı olurdu, fakat alelacele alınan tedbirlerin veya masa başında icad edilen kurtuluş prensiplerinin ne başarılı ne de uzun ömürlü olması beklenebilir" (Güngör, 1997a: 18).

Güngör, Atatürk milliyetçiliğini işlevselliği zemininde ele almakta ve ona derinlik atfetmekten kaçınmaktadır. Hatta Atatürk milliyetçiliği kavramının bile Marksizm'le mücadele bağlamında alınan 12 Mart (1971) tedbirlerinden sonra ortaya atıldığını belirtmekte ve milli birliği koruma gayretiyle Atatürk'ün şahsına duyulan sevgiden yararlanılmak istendiğine dikkat çekmektedir. Ancak milliyetçiliğin bir şahsa duyulan sempatiye dayandırılmasını da doğru bulmamaktadır. Yazara göre "...şahsi sempatiler ve hissi reaksiyonlar üzerine bir sistem inşa etmeye olanak yoktur. Bizim milliyetçiliğimizin Türk cemiyetinin, geçmişinden ve bugününden derin kökleri vardır; nitekim Atatürk de bu köklü hareketin içinde yetişmiş insanlardan biridir" (Güngör, 1997a: 19).

Anlaşılmaktadır ki Güngör, genel milliyetçilik hareketi ve tarihi içinde Atatürk'e ayırt edici ve özgün bir yer tahsis etmekten imtina etmektedir. Atatürk'e ilişkin ölçülü tutumu, milliyetçilik yorumlarına ilgi duyduğu Ziya Gökalp ve Mümtaz Turhan'a ilişkin coşkulu üslupla kıyaslandığında daha da belirginleşmektedir.

Kemalizm söz konusu olunca tamamen değişmekte ve Kemalizm'i rahatça eleştirmektedir. Yazara göre Atatürkçülüğün, bir siyasi partinin (CHP) Kemalizm olarak nitelediği siyasi sloganlarla hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır (Güngör, 1997a: 18). Atatürkçülük ve Kemalizm arasına çektiği bu çizgi, Güngör'ün pek çok vesileyle eleştirdiği CHP politikalarına karşı daha rahat pozisyon almasını kolaylaştırmakta ve onu açıktan Atatürkçülüğü eleştiriyormuş durumuna düşmekten korumaktadır.

Milliyetçilik ve Tarih Perspektifi

Erol Güngör (1997b: 69), modern tarihin "yorumu daima açık vakaların objektif bir şekilde tespiti" olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Milletlerin kendi tarihsel geçmişleri çerçevesinde çeşitli tarihsel yorumları benimseyebileceklerini söylemekte ve bunu tarih şuuru olarak nitelemektedir. Tarih şuuru aslında milli tarihin doğuşu olarak da görülebilir. Güngör'e göre milliyetçiliğin doğuşu, milli tarihin de doğuşudur.

Millet ile tarih arasındaki ilişki milliyetçilik için iki açıdan önemlidir. İlki, tarihin millet hayatındaki objektif yönüdür. Bu çerçevede bir milletin dilini, dinini, tarihsel gelişimini objektif kriterler dahilinde tespit etmek mümkündür. İkinci yön olan subjektif anlam, milletler açısından daha büyük anlam taşır. Çünkü bir milletin mensupları, gerçekten aynı tarihsel geçmişe sahip olmasalar bile, kendilerini öyle hissediyor ve toplumsal duygularda benzeşmeler meydana geliyorsa, bu toplumun bir tarih şuuruna sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir. Türklerin objektif tarihleri çok eskilere gittiği halde, yakın zamanlara kadar Türk milletinin bilincinde Türk tarihi, İslam'ın tarihiyle özdeş sayılmıştır. Kendiliğinden oluşan bu bilinç, tarihin subjektif yönünün önemini hatırlatmaktadır.

Güngör, Türk tarihinin bütün dönemlerine sahip çıkmaktadır. Ancak Osmanlı dönemine ayrı bir hassasiyetle yaklaşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin "bizim medeniyet eserlerimizin ve kültür kıymetlerimizin adeta imbiğinden geçmiş numunelerini vermiş ve yaratıcı gücümüzün en yüksek sembolü haline gelmiş" olduğunu kabul eder ve onun milletimize sonsuz bir ilham kaynağı olacağına inanırdı (Güngör, 1999: Takdim).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit bir yapı sergilediği ve bu yapı içerisinde

baskın bir Türk kimliği ve milliyetçiliği düşüncesinin bulunmadığı yönündeki tartışmaları yok saymaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçiliğin bölücülükle eş tutulduğu, Türk sözcüğünün Eklat-ı bi-idrak gibi olumsuz çağrışımlarla anıldığı (Güvenç, 1993: 32) şeklindeki tartışmalara önem vermemektedir.

Güngör'e göre 940 ile 1040 yılları Türk milleti açısından kritik önemi haiz tarihlerdir. İlk tarih, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikleri yıldır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte, hem Türk, hem İslam hem de dünya tarihinin önemli bir dönemece girdiğini söylemektedir: "İslam olmaları sayesinde Türkler, kendilerini tarih sahnesinde üstün millet olarak devam ettirmenin de bir yolunu buldular" (Güngör, 1999: 69).

Daha fazla önem atfettiği ikinci tarih ise Selçuklu Devleti'nin kuruluşunun zeminini hazırlayan Dandanakan Savaşı'nın gerçekleştiği yıldır. Güngör bu savaşın önemini şöyle açıklar: "Dandanakan Meydan Savaşı, işte bizim bugünkü Türk Devletimizin temellerinin atıldığı savaştır. Büyük Selçuklu Devleti ve dolayısıyla Türkiye Türk Devleti bu savaşla kuruldu" (Güngör, 1999: 80). Güngör'ün, Türk tarihinin kesiksiz olduğunu vurgulamak amacıyla 1040'ta kurulan devletin adına Türkiye demesi bu açıdan manidardır.

1071 yılındaki Malazgirt Meydan Muharebesi'yle beraber, İslam'ın tarihiyle Türk'ün tarihinin birleştiğini söylemektedir. Güngör'e göre İslam'ı terk eden bütün Türkler tarih sahnesinden birer birer silinmişlerdir. Tersinden söylenirse, İslam'ın yolunu tutan hiçbir Türk devleti yok olmamıştır. Erol Güngör, Türklerin İslamiyet'ten önce de çok üstün insani ve sosyal nitelikleri haiz olduklarını ancak, İslamiyet'in kabulüyle birlikte, tarihte benzeri görülmemiş bir bütünleşme meydana geldiğini söylemektedir.

Türk milletiyle ilgili bu tarihsel çerçeve dışında tezler öne sürenleri eleştiren Güngör'ün hedefindeki yaklaşımlardan biri, inkılapçıların geliştirdiği Türk Tarih Tezi'dir. Oran (1999: 273)'a göre Türk tarihini Helen uygarlığını da etkilediği bilinen Hitit Uygarlığı üzerine inşa etmek, "kimlik bunalımına düşen, aşağılık duygusunu üzerinden atarak ülkeye yeni bir atılım sağlamak isteyen seçkinlerin, Türk ulusunun özgün, üstün ve çok eski bir kimliğe, bir uygarlığa sahip olduğunu ileri sürerek Türk insanına bir özgüven aşılama'yı amaçlamaktaydı. Güngör de cumhuriyet rejiminin böyle bir tarih tezini ortaya atma nedenini aydınların ve devlet adamlarının,

Batılılaşma çabaları içinde kıvranırken kendi şanlı tarihini ve üstün milli değerlerini unutarak komplekse girmelerine bağlamaktadır. Güngör'e göre inkılâpçıların Türk tarihini tarih öncesi dönemlere kadar götürmelerine rağmen, İslamla tanıştıktan sonraki Türk tarihini yok saymaları ya da karanlık bir fetret devri gibi resmetmeleri büyük bir hatadır.

Güngör'e göre şoven bir milliyetçilik anlayışına sahip bulunan inkılâpçılarla iki farklı milliyetçilik ekolü rekabet etmiştir. Bunlardan biri, inkılâpçıların devlet gücü kullanarak her fırsatta ezmeye çalıştığı Türkçüler, diğeri de Anadoluculardır. Türkçüler, inkılâpçıların tarih tezini çeşitli yönlerden eleştirmişlerdir. Aslında İslam vasıtasıyla Arap ve Acemlerin Türkleri milli bilinç ve hasletlerinden uzaklaştırdığı noktasında inkılâpçılar ve Türkçüler paralel görüşlere sahiptirler. Ancak inkılâpçılar Batı kültürünü referans alırken, Türkçüler İslam öncesi Türk kültürünü önemsemekteydiler. Türkçüler ırksal devamlılığı önemsemekte, benimsemedikleri yönleri bulunsa bile Orta Asya'dan cumhuriyete dek bütün Türk devletlerini sahiplenmişlerdir. Buna karşın inkılâpçı milliyetçiler özellikle İslam etkisindeki Türk tarihini yok saymışlardır. Inkılâpçılardan farklı olarak Türkçüler Turan idealine de sıkı sıkıya bağlılık göstermişlerdir (Güngör, 1997c: 135-136)

İnkılâpçı milliyetçilik söylemine Türkçüler gibi itirazlar yönelten bir başka kesim olan Anadolucu milliyetçiler ise Anadolu öncesi Türklerle akrabalıklarını yadsımamaktadırlar. Ancak yine de Türklüğü ve Türk milliyetçiliğini, bin yıllık kültürün vücut bulduğu Anadolu coğrafyasında yaşayan Türkler üzerine bina etmişler ve böylece ırk esasına dayalı milliyetçiliği önemli ölçüde yadsımışlardır. İslamiyet'i Türk kimlik ve kültürünün bir unsuru olarak kabul etmişler, Turancılığa sempati duymamışlardır.

Türk milliyetçiliğinin tarihine ilişkin bu pozisyonlarla Erol Güngör'ün ilişkisi şu şekilde kıyaslanabilir. İnkılâpçı olarak tanımladığı Atatürk milliyetçiliğini İslama olan mesafesi, Batıcı referansları ve Türk olmayan Anadolu medeniyetlerine göndermeler yapması nedeniyle reddetmektedir.

Türkçülerin İslam öncesi Türk kültür ve medeniyetini önemsemesi ve bu anlamda Orta Asya Türkleriyle ırksal bağları koparmayışı, Güngör açısından cazip bir tutumdur. Türkçülerle Güngör arasındaki mesafenin temel nedeni, İslam'ı Türk kimliğinin asli ve oluşturucu bir unsuru

olarak gören GÜNGÖR'ÜN aksine, Türkçülerin İslam'ın kültürel etkilerine mesafeli olmalarıdır.

GüNGÖR, Türkçülerin ırkçılığı savunmalarına mesafe koymakta ve Türk milletinin, tarihin hiçbir döneminde ırkçı uygulamalara başvurmadığını, bir dönem Türkçülerin çaresizlikten böyle bir yola başvurduğunu söylemektedir (Mutioğlu, 1989: 109). GüNGÖR'ÜN milliyetçilik anlayışında Türkçülerde görülen ırkçılık-soyculuk vurgusu bulunmamakla ve “doğuşla intikal eden kabiliyetli kan”a (Türkkan, 1944: 6) gönderme yapan biyolojik referanslar bulunmamakla birlikte, benimsemiş olduğu kültür esaslı milliyetçilik anlayışının kimi zaman ırkçı bir nitelik alma potansiyeli taşıdığı da ifade edilmektedir (Bora, 1999: 34).

Anadolucu milliyetçilerin Türk kültür ve kimliğine ilişkin anlayışlarıyla GüNGÖR'ÜN yaklaşımı arasında büyük benzerlikler vardır. En önemli farklılaşma, Türklerin tarihi geçmişlerinin nereye dayandırılması gerektiği hususunda gündeme gelmektedir. Anadolucular Türklerin tarihini Anadolu'ya yerleşme dönemlerine dayandırırken, GüNGÖR İslam öncesi Türklüğü ve Türklerin Orta Asya'daki kökenlerine de sahip çıkmaktadır.

GüNGÖR, değinilen milliyetçilik söylemlerinden başka hümanist milliyetçilerin tarih anlayışına da oldukça mesafeli durmaktadır. Yeni Türkiye'nin “din ve ırk kavramları üstüne değil, yurt ve dil kavramları üstüne” kurulduğunu söyleyen Eyüboğlu (1973:264), Türklerin Anadolu'daki mazisinin Malazgirt Savaşından çok daha öncelere dayandığını söyleyen Halikarnas Balıkcısı (1992: 192) gibi hümanist milliyetçilerin tarih görüşlerini de kesin olarak reddetmekte, Türklerin Hitit, Lidyalı, Frigyalı ve Romalılarla Anadolu'da kaynaştıklarını da kabul etmemektedir (GüNGÖR, 1997: 85).

Kültür - Medeniyet Tartışmaları

Türk sosyolojisinde kültür ve medeniyet kavramlarını ele alan ve belli bir ayırımı tabi tutan ilk sosyolog Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp'in bu ayırımı, Mümtaz Turhan'a kadar olduğu gibi benimsenmiştir. GüNGÖR de, Gökalp'in bu tasnifini orijinal ve üstün bir yaklaşım olarak görmüş, ancak çeşitli yönlerden de eleştirmekten geri durmamıştır (Serim, 2000: 45).

Erol GüNGÖR (1997b: 68)'e göre kültür denince, “bir topluluğun kendi hayati problemlerini çözmek üzere denediği ve uzun yıllar içinde standart hale getirdiği usuller ve vasıtalar” anlaşılmalıdır.

İhtiyaçlarını karşılamak üzere benimsediği bütün maddi ve manevi unsurlar, onun kültürünü
Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research - 2011 / 1

Türkiye'deki Milliyetçilik Söylemleriyle Kıyaslamalı Olarak Erol GÜNGÖR'ün sosyolojik Milliyetçilik anlayışı
oluşturmaktadır. Medeniyet ise, "kültürler arasında öğrenme yoluyla birbirine geçen ve bu suretle ortak hale gelen unsurlara" (Güngör, 1997a: 69) denmektedir. Ziya Gökalp'e dayandırdığı tanıma göre medeniyet, milletleri birbirinden ayıran tarafları temsil etmektedir.

Güngör'e öncülük eden Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımı konusundaki görüşlerini inceleyen Kongar (1982: 56), Gökalp'in yaptığı tasnifi şöyle özetlemektedir:

- Medeniyet uluslararası niteliktedir, kültür millidir .
- Medeniyet bir millettten başka milletlere geçebilir ancak kültür geçmez.
- Bir millet, medeniyetini değiştirebilir ancak kültürünü değiştiremez.
- Medeniyet, iktisadi, dini, hukuki, ahlâki vb fikirlerin toplamıdır.
- Kültür, dini, ahlaki duyguların ürünüdür

Güngör, Gökalp'in kültür ve medeniyetin birbirinden ayrılabilmesi yönündeki fikirlerine, hocası Mümtaz Turhan'ın *Kültür Değişmeleri* isimli kitabındaki analizleri yardımıyla kısmi itirazlar getirmektedir. Turhan (1972: 41-45)'a göre milli kültürler, her medeniyetin çeşitli manzaralarından ibarettir. Milletler arasında alışverişi mümkün olabileceği söylenen medeniyet, her millette kendine özgü bir kimlik kazanır. Güngör (1997a: 90) kültürü, medeniyetin toplumlara intikal ediş tarzı olarak ele alır. Dolayısıyla medeniyetin kültürler arasında standart bir dolaşımından söz edilemez.

Güngör, kültürel değişime gerek kalmadan da medeniyetin aktarılabilmesi görüşüne örnek olarak sıklıkla gösterilen Japonya'yı ele almaktadır. Japonya, geleneksel değerlerine son derece bağlı bir toplumdur ve bu anlamda değişime oldukça güçlü mukavemet gösterir. Buna rağmen, Batı medeniyetinin kendisiyle beraber taşıdığı rasyonel hesaplara dayanan ilişkiler, sür'at anlayışı, zamanın planlı kullanımı ve bununla birlikte değişen beslenme alışkanlıkları, yemek zevkleri... gibi konularda sosyokültürel dönüşümler gerçekleşmiştir (Güngör, 1997b: 22).

Güngör, Avrupa medeniyeti ile kültürünün mükemmel bir uyum gösterdiğini, dolayısıyla aynı medeniyetin Türk kültürüne uyum sağlayamayacağını iddia edenlere katılmaktadır. Ancak bu görüş, Türklerin kendi kültürlerine uygun medeniyete kavuşamayacakları anlamına gelmez. Çünkü Güngör, Batının kültür ve medeniyet uyumunu yegane uyum tarzı olarak görmemekte, her milletin kendisine mükemmelen uyacak kültür medeniyet bütünlüğünü sağlama potansiyelini taşıdığını işaret etmektedir.

Medeniyeti bir elbiseye benzeten Güngör, Batının ölçülerine uygun olan bir elbisenin, doğu kültürüne

mensup bir millete uyum gösteremeyebileceğini, dolayısıyla her kültüre ayrı ölçülerde elbiseler hazırlamak gerektiğini söylemektedir.

Güngör bir yandan Türk kültürünün Batı medeniyetiyle teması sırasında meydana gelebilecek gerilimleri analiz ederken, diğer yandan Gökalp gibi yazarlarca Türk toplumu içinde meydana geldiği varsayılan katmanlar ve kültürel farklılaşmaların yol açtığı gerilimleri irdelemiştir. Türkçülüğün Esasları isimli çalışmasında Gökalp (1994: 25-39) Osmanlı toplumunda üst tabaka ile Türklerden oluşan alt tabakanın bulunduğunu, münevverler ile halk kültürünün birbirinden koptuğunu, halkın konuştuğu dil ve edebiyat ile yönetici zümrenin dil ve edebiyatının farklılaştığını söylemektedir. Gökalp, bu ikiliklerin nedenlerini araştırırken şu sonuca ulaşmıştır: Osmanlı tipi Türk'ün kültürüne ve yaşayışına zararlı olan emperyalizm katıldı, kozmopolit oldu, sınıf çıkarımı, ulus çıkarlarının üstünde gördü (Gökalp, 1994: 32).

Güngör, Gökalp'in bu görüşlerini henüz genç bir yazarın ruhi sıkıntılarının ürünü olarak değerlendirmektedir. Çünkü Güngör'e göre, Osmanlı toplumunda halk yönetici ayrımı, hiçbir zaman meydana gelmemiştir. Ona göre Gökalp'in yanıldığı nokta, Osmanlı'da halk kültürü ile münevver kültürü arasındaki farkı, bir nicelik (derece) değil, nitelik (mahiyet) farkı olarak görmesidir (Güngör, 1997a: 76). Güngör'ün, fikirlerine büyük saygı duyduğu ve Türk milliyetçiliğine büyük katkılar yaptığını söylediği Dündar Taşer de Osmanlı'da idare-halk ayrışması olmadığını öne sürer. Böyle bir ayrımın yanlış olduğunu açıklarken Erol Güngör'ün yorumlarını kullanmış ve halk çocuklarının yetişerek liyakat kazandıklarını ve devleti idare ettiklerini söylemiştir (Taşer, 1979: 396).

Cumhuriyet döneminin Osmanlı'yı reddeden kültür politikalarını açıklarken Güngör, yine hocası Mümtaz Turhan'ın geliştirdiği kavramsal çerçeveye başvurur: Serbest Kültür Değişmeleri ve Mecburi Kültür Değişmeleri. Turhan (1972: 65-66), Kültür Değişmeleri isimli kitabında serbest kültür değişmelerinin genelde üç aşamada meydana geldiğini belirtmektedir:

Evvelâ, bu yeni unsurun kabulünde rolleri olan ilk müteşebbislerin... onu benimsemeleri ve kabul etmeleri safhası, saniyen, mücedditler tarafından cemiyete ithâl edilen yeni kültür unsurunun diğer fertler tarafından benimsenip kabul edilmesi safhası; ve nihayet bu unsurun, mevcut kültüre intibak ve temessül edebilmesi için geçirmek mecburiyetinde olduğu tahavvüller merhalesi gelir.

Mecburi kültür değişmesi için de, şu açıklamayı yapmaktadır:

...mecburi veya empoze kültür değişmesinden, birbiriyle karşılaşan muhtelif kültür veya medeniyet; temsil eden iki cemiyetten birinin diğerinin kültürün faal bir şekilde ve hususi bir maksatla müdahalesi neticesinde meydana gelen tahavvüller kastolunmaktadır (Turhan, 1972: 157).

Güngör (1997 a: 38), serbest kültür değişmelerinde, değişmenin ajanı olan kişileri rekabet piyasasında çalışan tüccarlara, mecburi kültür değişmelerinde ise inhisari (tekelci) bir devlet kapitalizminin memurlarına benzetmektedir. Güngör Türkiye'deki mecburi kültür değişmelerinin ajanları olarak ele aldığı münevverlerin modernleşme yolundaki engellerden biri olarak Türk kültürünü görmelerine karşı çıkar. Cumhuriyetin fikir kadrosunun geneline yansımış olan ve Hasan Âli Yücel gibi uygulayıcılarda somutluk kazanan, yepyeni bir Türk kültürü inşa etme projesi, Türkiye'yi mecburi kültür değişmesine sevk etmiştir. Güngör (1997a: 107), bu tespitini şöyle sürdürmektedir.

Batılı yeni Türkiye'nin kültür yaratıcıları bu bakımdan talihsiz sayılırlar. Çeyrek yüzyıllık bir batı çıraklığı batı kültürüne katkıda bulunmaya yetmiyor, kendi kültürleri içinde dayanacakları eserler de parmakla gösterilecek kadar azdır. Şiirimiz Orhan Veli ve Behçet Kemal'le, resmimiz Bedri Rahmi ile, tiyatromuz Cevat Fehmi ile felsefemiz Hasan Âli ile, müziğimiz Adnan Saygun ile başlıyor. Üstelik, yeni dilin icadından sonra biz otuz yıl evvel yaşamış olan Orhan Veli ile Sait Faik'i lügat yardımıyla okuyacak durumdayız.

Türk tarih ve kültürünü, özellikle de İslamiyet'in kabulünden bu yana bir bütün olarak görme alışkanlığı olan Erol Güngör için böylesi bir yaklaşımı anlamak ve hoş görmek hiç de kolay değildir. Güngör'ün penceresinden bakıldığında izlenen yol, kültürel intihardan başka bir anlam ifade etmez. Çünkü Cumhuriyetin kurucu kadrosunun geri kalmışlığa sebep gösterdikleri kültür ile Güngör'ün insanlığın ortak kıymetlerine, beşeri hasletlere en çok katkı yaptığını söylediği kültür aynıdır. Bu uçurum, Güngör'ün Cumhuriyet dönemi kültür anlayışını değerlendirmede her zaman çerçeve işlevi görmüştür: Cumhuriyetin aydın kadrosunu gücünü ve bağımsızlığını yitirmiş bir askeri birliğe benzetmektedir. Oysa halk, Batı medeniyetinin darbesinden nispeten uzak kaldığı için daha sağlıklı intibak etme şansını korumaktadır. Güngör'ü asıl endişeye sevk eden durum, aydınların bu esareti iyice benimsedikleri ve sömürge idaresi altında yaşamış gibi düşünmeye alışıyor olmalarıdır.

Güngör'e göre Batı medeniyeti ile tanışan ve bu sayede pozitivist düşünceye alışan Türk

aydını, akılcı ölçülere uymayan inanç ve adetlere saldırır. Münevverlerin ampirik gerçekliği bulunmadığı için eleştirdikleri din onların hedef tahtası niteliğindedir. Halk açısından ise münevverin bu tutumu, savaşta bizi yenemeyen Batının kendi münevverlerimiz aracılığıyla bizi yenme çabasıdır (Güngör, 1992: 206-207). Güngör, halkın mağlup edilen *gavurlara* benzemek isteyen inkılapçıları anlayamadığının belirtmektedir.

Güngör'ün dikkat çektiği ve halkın paradoks olarak gördüğü bu çelişki, modernist milliyetçilik kuramları kapsamında yanıt bulmaktadır. Modernist açıklamaya göre az gelişmiş ülke milliyetçiliğinin ilk işlevi batıdan kurtulmak iken, bir sonraki aşamada Batıya benzeme çabası öne çıkmaktadır (Oran, 1999: 39). Halkın aradığı yanıt modernist teoriden gelmekteyse de, modernist açıklamayı tamamen reddetmesi nedeniyle Güngör'ün bu konuya ilişkin derinlikli analiz yapma ve tutarlı açıklama getirme ihtimali zayıflamaktadır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Erol Güngör'ün Türk kültürü üzerine inşa ettiği milliyetçilik anlayışı, Ziya Gökalp'in Türk kültürü ve sosyal yapısı hakkındaki görüşleri üzerine inşa edilmiştir. Türk milliyetçiliğinin tarihini aynı zamanda Türk kültürünün tarihi olarak da gören Güngör, kendi milliyetçilik yorumunu bu akımın yoğunlaştığı uluslaşma sürecinden çok daha eski tarihlere kadar götürmekte, millet oluşumunu doğal ve kaçınılmaz bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısı, Güngör'ün kuramsal açıdan "kültürel ilkçi" bir milliyetçilik perspektifine sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye'deki Atatürkçü, Türkçü, Anadoluçu, hümanist, solcu gibi milliyetçilik yorumlarıyla kıyaslandığında Güngör'ün özgün bir milliyetçilik yorumuna sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Güngör, Türkler'den önce Anadolu'da hüküm sürmüş kültür ve medeniyetleri dışlamakta, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesini Türk tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmesine itiraz etmekte, İslam öncesi Türk kültürünün yadsınmasını eleştirmekte, İslam etkisindeki Türk tarih ve kültürünü yok sayan kesimlere karşı çıkmakta, Türklüğü kan, ırk ve soy gibi biyolojik referanslara dayandıran yaklaşımlara -genellikle- mesafeli durmakta ve Türk kültürünü Batılılaştırma çabalarına direnç göstermektedir.

Ters yönlü bir okumayla Güngör, millet anlamında İslamiyet öncesi Türklük dönemi

Türkiye’deki Milliyetçilik Söylemleriyle Kıyaslamalı Olarak Erol GÜNGÖR’ün sosyolojik Milliyetçilik anlayışı
ile İslamiyet’le tanışmış olan Türklük dönemini eklemleyen bir tarihsel çizgiye, Orta Asya ile başlayıp Anadolu’da devam eden ve ideal olarak Turan’da bütünleşecek bir kültürel coğrafyaya, milliyetçiliğin taşıyıcı unsuru olarak İslam ile bütünleşmiş ve Batılılaşmadan korunmuş Türk kültürüne sahip çıkmaktadır.

Güngör Batılılaşmayı kültür-medeniyet tartışmaları bağlamında yorumlamakta ve Batı kültürünün etkilerine muhalefet etmektedir. Batı medeniyetiyle temas kurma sürecini yalnızca teknik/teknolojik transferle sınırlı olmak koşuluyla makul karşılarsa da, medeniyet transferinin beraberinde kültürel değişimi getireceği ihtimalini de gözardı etmemektedir. Türkiye’deki değişimi yalnızca teknik alanla sınırlı tutmak yerine, kültürel ve sosyal alana da yaymak isteyen inkılapçıları eleştirmektedir. Başta din konusu olmak üzere, inkılapçıların sosyal politikalardan hukuk sistemine, kültür politikalarından eğitime dek pek çok alandaki girişimlerine mesafeli durmaktadır. Güngör, itirazlarının adresi olarak Atatürk’ü neredeyse hiç göstermemekte, onun yerine “inkılapçılar”, “yeni rejim taraftarları”, “tek parti yönetimi” gibi daha muğlak hedefler göstermiştir.

Atatürk’ün milliyetçilik anlayışını eklektik, ham ve aceleyle geliştirilmiş bir ideoloji olarak gördüğünü dolaylı olarak belli etmektedir. Buna karşın Türklerin içinden geçmekte oldukları kritik tarihsel süreçte, milli birliğin temini ve muhafazası bakımından varlığına acilen ihtiyaç duyulan bir hareket olması hasebiyle Atatürk milliyetçiliğine, ehven-i şer kabilinde ve geçici olarak destek vermektedir. Diğer taraftan Atatürkçülükle bir ilişkisi olmadığı ve solcular tarafından günlük siyasetin bir aracı haline getirildiği gerekçesiyle Kemalizm’e açıkça tavır almakta ve karşı koymaktadır.

Milliyetçilik ve demokrasi arasında tutarlılığı sorgulanmaya açık bir ilişki kurmuştur. Milliyetçiliği ülke içindeki sosyo-ekonomik ve kültürel çeşitlenmeyi azaltacak bir araç olarak görürken, milliyetçilik düşüncesinin çeşitlenmesi ve tartışılmasını demokrasi ve ifade özgürlüğünün gereği saymaktadır. Milliyetçilikle milli hâkimiyeti, milli hakimiyetle de demokrasiyi özdeş tutmaktadır. Bu bakış açısıyla örtük olarak demokrasinin zaten milliyetçiliğe içkin olduğunu önermektedir.

Bir bütün olarak yorumlandığında Güngör’ün dil ve din birliğine dayalı geleneksel Türk

kültürüne gönül veren, ırkçı olmamakla birlikte Türklük tarihini ırksal düzlemde takip eden, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir coğrafi mekan tasavvuru geliştiren, İslami karakteri baskın Selçuklu ve özellikle de Osmanlı dönemlerini kültür ve medeniyet düzeyi itibarıyla ideal çağ olarak tasvir eden, Batılılaşma, laiklik, pozitivism, modernleşme gibi süreç ve olgulara tamamıyla sırt çeviren, Atatürk milliyetçiliğine geçici bir tedbir olması itibarıyla açıkça karşı çıkmayan, Kemalizm ve sol tandanslı her türlü milliyetçilik yorumuna uzak duran bir milliyetçilik söylemi geliştirdiği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ALGAN, Altan

2010 **Bir geleneğin entelektüeli: Erol Güngör,**

<http://www.ozgundurus.com/Yazar/Altan-Algan/Bir-gelenegin-entelektueli-Erol-Gungor.php>, Erişim: 30 Mayıs 2011

ANDERSON, Benedict

1995 **Hayali Cemaatler.** İstanbul: Metis Yayınları

AYDIN, Suavi

1993 **Modernleşme ve Milliyetçilik,** Ankara: Gündoğdu Yayınları

BLANNING, Timothy. C. W.

2003 **The Culture of Power and the Power of Culture: Old Regime Europe 1660-1789,** Oxford: Oxford University Press

BORA, Tanıl

1999a **Türk Sağının Üç Hali,** İstanbul: Birikim Yayınları

BORA, Tanıl

1999b **“Türkiye’de Radikal Milliyetçi İdeolojinin Gelişme Seyri”,** 75 Yılda Düşünceler Tartışmalar

BOZ, Hakan

2010 **Erol Güngör’de Tarih-Kültür ve Milliyetçilik**

http://www.enverpasadergisi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=258:erol-guengoerde-tarih-kueltuer-ve-milliyetcilik&catid=10:haber&Itemid=13, Erişim: 26 Mayıs 2011

ERCİLASUN, Ahmet B.

1999 **“Erol Güngör Hakkında”** Ülkücü Hareket 6. Cilt 471-473.

EYÜBOĞLU, Sebahattin

1973 **Mavi ve Kara,** İstanbul: Çan Yayınları

GELLNER, Ernest

1983 **Nations and Nationalism**, Oxford: Blackwell

GÖKALP, Ziya

1994 **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: İnkılap Kitabevi

GÜNGÖR, Erol

1996 **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, İstanbul: Ötüken Yayınları

GÜNGÖR, Erol

1997a **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken Yayınları

GÜNGÖR, Erol

1997b **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken Yayınları

GÜNGÖR, Erol

1997c **Dünden Bugünden-Tarih Kültür ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken Yayınları

GÜNGÖR, Erol

1999 **Tarihte Türkler**, İstanbul: Ötüken Yayınları

GÜVENÇ, Bozkurt

1993 **Türk Kimliği**, Kültür Bakanlığı Yayını

HALİKARNAS BALIKÇISI

1992 **Anadolu'nun Sesi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 4. Basım

KARA, Cihan

2007 **Erol Güngör'de Milliyetçilik**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

KAYALI, Kurtuluş

2010 **Türk Düşünce Dünyasının Takipçisi Olmayan Filizi Erol Güngör**, Star Gazetesi, 13 Aralık 2010

KONGAR, Emre

1982 **Türk Toplum Bilimcileri - 1**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları

MUTİOĞLU, Halil

1989 **Sosyal Düşünce Tarihimizde Erol Güngör**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

ORAN, Baskın

1999 **Atatürk Milliyetçiliği**, Ankara: Bilgi Yayınevi

ÖZKIRIMLI, Umut

1999 **Milliyetçilik Kuramları**, İstanbul: Sarmal Yayınevi

SERİM, Murat

2000 **Türk Sosyolojisinde Ziya Gökalp Geleneği Ve Mustafa E. Erkal**, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

SMITH, Anthony D.

1995 **Milli Kimlik**, İstanbul: İletişim Yayınları

TAŞER, Dündar

1979 **Mesele**, Ankara: Töre-Devlet Yayınları

TURHAN, Mümtaz

1972 **Kültür Değişmeleri**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

TÜRKKAN, Reha Oğuz

Tarihsiz **Milliyetçilik Yolunda**, Müftüoğlu Yayınları

YAZGI, Süleyman

2008 **Erol Güngör ve Türk Milliyetçiliği Üzerine** (http://hasat.org/forum/Erol_Gungor_ve_Turk_Milliyetçiligi_Uzerine-k33900.html), Erişim: 14-04-2008